Фантазія

Раз восени, дуже пізньою добою, принесли мені з пошти газети. Я роздягся, присунув до ліжка столик, поставив на столик лампу, ліг на ліжко й розгорнув газету. Мої очі поминули вісті за усякі царства й кинулись на вісті з слав'янських країв. Зажерливим оком я переглянув вісті з Сербії, з Боснії, з Герцеговини, і моя душа взрушилась: серби брали перевагу над турками. Газета випала з моїх рук, і я задумався про долю слав'ян, про долю людськості... Надворі гув страшний осінній вітер, то притихав, то знов так завивав, наче звір у полі, і, здається, силкувався роздавить вікна, поскидать віконниці й залить холодом та дощем мою теплу кімнату. Холодний дощ торохтів, як горох, об бляшану покрівлю, порощив, наче град, в вікна, а в моїй хатині було тепло, як у вусі, привітно, ясно. Страшна негода ще гірше ворушила мої мрії, моє серце; полинули мої думи за високі гори, за сині моря, в далекий край, де дзюрчала дзюрком людська кров од людських таки рук.

Саме тоді їхали з Києва "добровольці" в Сербію, щоб стать до помочі сербам в повстанні проти турків.

Світ од лампи лився просто на здоровий килим над моїм ліжком, і на килимі дуже ясно малювавсь здоровий лев з густою гривою, з вищиреними міцними зубами та витріщеними очима. Він роздирав пазурями серну, і з-під його пазурів лилася кров. Кругом лева на килимі вилась гірлянда з квіток і зеленого листу. На маленькому килимі коло ліжка виступав, мов живий, павич з розкішним блискучим хвостом. Я втирив очі в страшні щелепи лева, а думи мої літали десь далеко-далеко. От, здається мені, що лев скалить зуби, ворушить очима; очі в його блищать, неначе жар. Навкруги його заворушились квітки, ніби од тихесенького вітру, заколивався, заворушився зелений лист. Здорові рожі, червоний мак, настурції й астри ніби одста-ли од килима, закивали головками, і з їх полилися пахощі на моє лице. З-під листя вилетіли маленькі пташки й сіли на гілках; з помосту пурхнув павич, сів на стовпці мого ліжка й розпустив аж до помосту свій зелено-блискучий, розкішний

хвіст. Глянув я на розірвану козу, а з неї цівкою бризнула тепла кров та просто мені в лице. Я прокинувся, протер очі. Всі дива счезли, і моя збуджена фантазія знов полетіла край синіх морів.

І здається мені, що я десь в якомусь здоровому й чудовому місті, в величезному домі, і стою на високому балконі. Передо мною дуже широкий майдан; кругом майдану розкішні, високі доми, церкви, палаци. Проти мене майдан іде до самого моря. Мені видко далеко-далеко на море. Море трохи ввігналося в землю, а півкругом з обох боків далеко вганяються в море високі скелисті гори з гострими верхами й шпичастими скелями. Високо, серед самого неба, над широким морем світить повний місяць, та такий здоровий та червоний, який він буває на підповні, тоді як викочується з-за лісу або з-за гори. Усе місто, море, високі гори й скелі були залиті якимсь дивним рожевим світом, але таким ясним, що видко було далеко на море й на гори, видко було білий сніг на верхах гір, на стрімких скелях; а через усе море до самого берега слалась широка червона смуга од місяця, де грав промінь на воді, наче пересипав червоними іскрами. Надворі було тепло, пишно; тепг ло було степове, сухе, південне: так і лащилось до лиця, так і зачіпало душу й серце й тихенько ворушило мрії. Глянув я наниз, аж увесь майдан став ніби залитий народом, як буває на здорових ярмарках на Україні. Всі покрівлі домів, церков, всі балкони й вікна були обсипані народом. Здавалось, ніби народ зібрався дивиться на якусь дивну сцену на морі, на горах. Народ гомонів, гув тихо, наче десь під землею, і неначе все чогось сподівавсь. Я придивляюсь на амфітеатр високих гір і бачу, що й ті гори обсипані, але не людьми, а якимись звірми. Звірі так і вкрили всі гори, щілини й долини, як комашня, і так само ворушились, бігали, перепиняли один одному стежку, перелазили один через одного, і од того ворушіння щось далеко гуло й шуміло, як хвиля на морі. Я придивився до того ворушіння і бачу, що звірі гризуться між собою. Одна ватага сходила з гори на долину, нападала на другу ватагу, вп'ялась у неї зубами, пазурями, ссала кров, загризала на смерть. Всі гори були наче живі, наче самі ворушились од верху до низу, і з їх текла патьоками кров і стікала в море. Береги моря почали червоніть. Мої очі вирячились на ті дикі ватаги. "Війна! Війна!" — загомонів натовп народу на майдані, і я бачу, що то

войдуються й гризуться не звірі, а люди... і чорні, і білі, і жовті, а найбільше між ними білих... При ясному світі місяця я навіть углядів на їх усяке убрання. Тепер я догадавсь, чого то в тому місті зібрався народ дивиться на якусь сцену, на якесь диво... Але мене не цікавила та картина крові й смерті. Моя душа чогось страшенно була стривожена. Я ждав чогось надзвичайного, дуже дивного та страшного. Недурно ж почервонів місяць, як пожежа серед ночі, недурно ж почервоніла вода в морі, ніби кров. Коли гляну я на небо, а з неба покотилась одна зірка і впала в море, за нею друга... А далі посипались з неба усі зорі й почали падать у море, неначе огняний дощ. На морі вискакували огняні бризки й високо підскакували вгору. На найдальшій горі спалахнуло полум'я, неначе огняний сніп, а з полум'ям та димом полилася зверху огняна ріка й потекла в море. На другій горі з другого боку вогонь прорвав вершечок гори, і звідтіль так само потекла просто через гурт людей в море огняна річка. Потім заразом блиснув огонь на всіх горах, неначе хто поодтикав їх продухвини зверху. Огняні ріки потекли в море з усіх усюдів і понесли силу людських трупів. Все море стало червоне, наче розтоплене залізо; все море горіло й пашіло вогнем і полум'ям. А зорі падали в те огняне море дощем, і бризки летіли вище од мене, вище од домів. Одна гора страшно луснула, одірвалась од берега й перекинулась у море. За тією горою одломилась знов друга гора й покотилась, неначе грудка землі, в море, а далі третя. Затряслись церкви й доми в місті. Народ разом ойкнув, крикнув і застогнав, аж у мене душа заболіла. Я почував, що в природі настає якась велика зміна, велика катастрофа, і в мене в душі похололо, а серце ледве кидалось в грудях. Я чув, як під моїми ногами застугоніли стіни дому, застугоніла й ніби заревла земля, неначе страшний звір, котрого поранили дуже здорово. Вся земля, ввесь світ здавався мені якимсь живим звірем, якимсь дивом, котре животіло й дихало, котрому прийшла своя черга смерті й руїни. І я пам'ятаю, що я здавався сам собі таким маленьким, таким нікчемним на землі перед тим дивом в природі, що діялось перед моїми очима. А народ все стовбичив на домах, на церквах, обліпивши покрівлі.

Коли це разом так страшно загриміло, так залущало, що вся земля, здається, рушила з місця й загула, і заревла, і захилиталась, як тополя

на вітрі. Народ посипався з домів, з церков додолу, як сиплеться пшениця з мішка. Місяць заворушився, захитавсь, став здоровий, як дім, розколовся натроє й розскочився на всі боки. Три шматки, червоні, як жар, помалесеньку спускались униз, осяяли небо й землю таким ярим, ніби пекельним світом, що в мене аж очі заболіли. Шматки тихо спускались униз, та все ставали більші, а кругом їх сяяв блиск на небі, як од сонця. Вони скотились і счезли десь за морем, тільки зоставили позад себе три смуги, іскряні та білі, як по заході сонця. Море заклекотіло, мов червоне, розтоплене залізо. Я бачив, як тряслась земля, як почали завалюваться доми, церкви, як падали здорові колони й стрімкі верхи готицьких церков. В мене заморочилась голова, замерло серце в грудях. Я почував, що вже гину в страшній всесвітній погибелі.

Оглядаюся навкруги і бачу тільки руїни та трупи. Дивлюсь на небо й бачу, що воно все чорне, ніби його будлі-хто встелив чорним оксамитом. Ніде не блимала ні одна зірка, тільки однизу, од моря, червоного, як кров, лився тихий кров'яний одлиск і трошки освічував навкруги небо невеликою смугою. Од того тихого й страшного світу небо здавалось ще темнішим і чорнішим. Я одвів очі од моря й глянув позад себе. За мертвим містом стояла висока й широка гора, уся вкрита густим лісом. Гора стояла, мов широка піраміда з дуже спадистими боками; а на самому вершечку гори, на чолопочку, високо над лісом, стояв дуже здоровий храм і такий високий, що його прозорі й шпичасті готицькі верхи пірнали в чорному небі. Він був увесь білий, увесь з білого мрамора, і на його широких та високих стінах, на прозорих легких верхах ледве миготів червонястий одлиск од клекочучого моря. Я попрямував широкою алеєю на гору до того храму. Все дерево, всі гілки пашіли жаром, ніби розпечене каміння. Листя сохло й обсипалось з дерева, наче восени. Жара й духота так стисла мене в грудях, що я ледве дихав. Але якась сила вела мене на гору дуже швидко, наче несла на крилах. Я вийшов на гору й побачив, що там дерево зеленіє, цвіте. Кругом храму цвіли купи розкішних пахучих квіток і напували пахощами тепле повітря, що пропахлось ними. Дуже високі й широкі двері в храмі були одчинені навстіж. Я ввійшов у храм, і мене облила й обхопила свіжість великого храму. Мені стало легше дихати; піт одразу висох і зсяк на моєму

гарячому чолі. В храмі було ні темно, ні ясно: ні то ранній ранок, ні то пізній вечір. Але височінь, широкість і краса храму так мене вразила, що я став і роздивлявся на всі боки. Храм був готицький, з двома рядками рожевих прездорових колон по обидва боки. Рожеві колони з темними смужками дуже гарно й виразно виступали на чистих, білих мраморних стінах. На помості, мов мережки, миготіли чорні, білі й рожеві мраморні квадратні плитки. Золоті капітелі й золоті рубчики на гострих зводах ледве блищали в темряві в високості. Я пішов в глибину того храму й здивувався; над моєю головою розстелялась кругла, широка баня, наче безодня, а перед моїми очима була стіна, з трьома здоровими вікнами без шибок од верху храму аж до самого долу. Між вікнами стояли купи колон рожевих, білих, зелених, так чудово згармонізованих, що я не міг надивуватися високій естетиці архітектора. Колони йшли аж у баню й щезали в темряві. Через усю стіну, понад вікнами, впоперек колон, висіли рядками завіси чудового золотого кольору. Я прийшов до крайнього вікна й подивився надвір. Надворі була страшна темна ніч,— чорне, як оксамит, небо. Глянув я на край неба, там блиснула зірка, але така здорова, як око, і така ясна та гарна, неначе дорогий камінець. Глянув я на другий край неба, і там виступали зорі й миготіли, наче очі дивились на мене; а далі все небо вкрилось здоровими зорями, червоними, білими, ізумрудовими. Мені легше стало на серці; я почував, що на небі знов починається життя замість чорної смерті, і мені стало веселіше при зорях, неначе при дорогих, милих людях.

Приходжу я до середнього вікна, коли гляну,— надворі ранок. Небо синє, ніби синє море, а крайок неба палає червоним огнем. Малесенькі хмарки, мов стадо лебедів, мляво червоніли над землею. На землі цвіла весна красна. За вікном був садок саме в білому цвіту, а на квітках блищала роса, як діаманти. В вікно потягло духом весни, духом того життя, молодого й свіжого, що спадає на серце радістю й надією. Надворі було тихо,— ані шелесть! Коли це на яблуні тьохнув соловейко, а десь між вербами обізвався другий, а далі третій. Защебетали соловейки, наче ввесь садок защебетав, наче співав кожний кущ, кожне дерево, обсипане квітками. Життя, життя починається на світі! Молоде і свіже життя! Я пам'ятаю, як проти мене на синьому небі стриміли рідкі

гілки морель та персиків, наче облитих молоком і лебединим пухом; я пам'ятаю, що коло самого вікна стояла яблуня, вся в здорових рожевих букетах, а одна гілка влізла в вікно, прилипла до рожевої колони. Я притулив до гарячого лоба її листки й квітки, і почутив, що весняне життя вникає в мене, всисається в мою душу, ллється в серце, мов пісня, мов поезія... Зирнув я на пишні села, на гори, на білі хатки,— і там прокидались люди, рипали дверима, йшли до криниць по воду. Довго я стояв і почував, що й моя душа оживає й молодшає життям весни...

Приходжу я до третього вікна,— коли гляну на всю широкість його, аж надворі пишне літо, саме середина літа, саме південь... Яка розкіш! Яке життя! Як уся природа хвилюється, аж клекотить життям! Сонце серед неба блищить, як золото, і обсипає золотом землю. Просто проти мене тихо підіймалось взгір'я, скільки можна було засягти оком, і обпиралось об синє небо; і все те взгір'я було залите морем пшениці, жита, морем колосків. З усіх боків те море обступили й обстали зелені дубові ліси й своїм темним листом ще більше нагадували високі береги понад морем жита, жовтого, як золото, пшениці, жовтогарячої, як жар. Хвилі колосків то вганялись півкругом в ліс, то забігали вузькою річкою або сагою глибоко в діброву, то обхоплювали зелені острови з дубів та грабів. Я впізнав смуги українських полів, я впізнав українських женців, впізнав українську пісню під дібровою, і серце моє закидалось швидше. Я ніде не бачив пригонича, що витріщає яструбині очі на чорні руки українця. Пісня весело лилася з вольних грудей, і я почув щастя того краю. Глянув я на правий бік, там росли й мліли на сонці зелені розкішні садки, виноградники. Якісь люди, гарно повбирані, щасливі й веселі, працювали в садках. А ондечки під деревом сидить гурт, обідає, а молода дівчина читає книжку, нахиливши гарне личко над листками. Які убрання! Які пісні! Я неначе дививсь на чудову сцену всесвітнього театру і не міг намилуваться усякими піснями. З поля долітала до мене мелодія українська, як пахощі рожі; з садка знов летіла якась гаряча, східна чи південна, мелодія, а там далі співали знов якусь оригінальну пісню з оригінальними словами; як молоде вино, грала та мелодія. Скільки життя в тій волі, в тій оригінальності! Куди глянеш, все інше диво на багатому світі, інші лиця, інша поезія, інша краса багатої землі.

Глянув я на лівий бік од себе,— а там знов нова картина, нова краса. Там синіло озеро, а кругом його стояли високі гори. Над озером стояло гарне, хоч і невеличке місто, не китайське, не турецьке й не українське, а гарне європейське місто,— гарне, біле, чепурне, як цяцька. Одна частка його спустилась над озеро й кінчалась кам'яною пристанню, а друга ніби плазувала на високу гору, що обривалась скелею просто серед озера. На скелі стояли чудові храми, невисокі, але чисті домки. Я бачив кожне блискуче вікно в хатах, кожний камінчик мостової, чорні стежки асфальтового тротуару. Я бачив купи бадьористих дітей на віллах над синім озером, чув гук рояля з вікна на горі, і той гук дзвенів сріблом понад водою. Яке тихе життя людське! Яким добром і щастям налилось моє серце, налилась моя душа! Я прокинувсь і був хоч у сні щасливий на одну мить.

1875 року.